

Тема 2. Парадигмальні засади наукових досліджень

Наукове дослідження як процес наукового мислення та фіксації його результатів.

Праворозуміння як парадигма наукового мислення.

Типи праворозуміння.

Основні характеристики сучасних підходів до праворозуміння.

1. Наукове дослідження як процес наукового мислення та фіксації його результатів.

Науково-юридичне дослідження є процесом юридичного мислення та фіксації його результатів. Воно завжди має певні (характерні для юриспруденції загалом, але при цьому індивідуалізовані) цілі і завдання, власний об'єкт і предмет, здійснюється притаманними юридичній науці засобами.

Науково-юридичне дослідження відбувається в «контурі» світогляду дослідника, в межах певної «картини світу» («картини правової реальності»). Кожна людина психологічно живе не в об'єктивній реальності, а в «коконі» власних уявлень, поглядів, установок, стереотипів мислення і сприйняття, скріплених певними емоціями, почуттями, прагненнями тощо. Стосунки людини з реальністю значною мірою опосередковані описом цієї реальності, певною «картиною світу», світоглядом людини.

Правовий світогляд (праворозуміння) є складовою частиною загального світогляду людини, що певним чином вписується в архітектуру останнього. Еволюція сучасної наукової картини світу передбачає рух від класичної до неklasичної і постнеklasичної картин світу.

Європейська наука стартувала з прийняття класичної наукової картини світу. Класична картина світу, заснована на досягненнях Галілея і Ньютона, панувала протягом досить тривалого періоду, від часів Галілея до кінця XIX століття. Вона претендувала на привілейоване володіння істинним знанням. Їй відповідає графічний образ прогресивно спрямованого лінійного розвитку з жорстко однозначною детермінацією. Минуле визначає теперішнє так само, як і сьогодні визначає майбутнє. Всі стани світу, від нескінченно віддаленого минулого до дуже далекого майбутнього, можуть бути прораховані і передбачені.

Класична картина світу здійснювала опис об'єктів, як якби вони існували самі по собі в строго заданій системі координат. Строго однозначна причинно-наслідкова залежність зводилася в ранг пояснювального еталона. Вона зміцнювала претензії наукової раціональності на виявлення якогось загального правила або єдино вірного методу, що гарантує побудову істинної теорії.

Неklasична картина світу, що прийшла на зміну класичній, народилася під впливом перших теорій термодинаміки, що осперюють універсальність законів класичної механіки. З розвитком термодинаміки з'ясувалося, що рідини і гази не можна уявити як чисто механічні системи.

У постнеklasичній картині світу з самого початку і до будь-якого даного моменту часу майбутнє залишається невизначеним. Розвиток може піти в одному з декількох напрямків, що найчастіше за все визначається якимось незначним фактором. Досить лише невеликого енергетичного впливу, так званого «уколу», щоб система перебудувалася і виник новий рівень організації. Найсильнішою методологічною тезою постнеklasики є твердження про можливість перескоку з однієї траєкторії на іншу і втрати системної пам'яті. У багатовимірній моделі взаємодій, де беруть участь не дві, а більше сторін, виникає так званий турбулентний простір.

У всіх цих картинах світу людина та її свідомість осмислюються по-різному. Право і людина як суб'єкт права, носій правосвідомості, «правова людина» також виглядають по-різному. Розуміння людиною феномена права та її праворозуміння загалом певним чином «форматують» її пізнавальну активність, спрямовану на себе як суб'єкта права.

2. Тип праворозуміння як парадигма.

Ситуація світоглядного плюралізму і конкуренції різних описів реальності (картин світу) знаходить свій вияв у багатоманітності підходів до праворозуміння.

Праворозуміння – це інтелектуальний процес осмислення права, певне його бачення, виражене в конкретних концепціях про його сутність, форми та функціонування. Це сукупність (або система) уявлень (або знань) про те, що є право за своєю суттю та змістом, яка мета його існування, яка його соціальна сутність, соціальна цінність та соціальне призначення для суспільства, у яких формах існує та реалізується право тощо. Питання праворозуміння належать до основних у теорії держави і права.

Наукові концепції праворозуміння:

Ідеологічний (аксіологічний) або природно-правовий підхід: вихідна форма буття права – громадська свідомість; право – не тексти закону, а система ідей (понять) про загальнообов'язкові норми, права, обов'язки, заборони, природні умови їх виникнення та реалізації, порядок і форми захисту, яка є у суспільній свідомості та орієнтована на моральні цінності. При такому підході право і закон розмежовуються, першість віддається праву як нормативно закріпленій справедливості, а закон розглядається як його форма, покликана відповідати праву як його змісту.

Обґрунтування вчення про ідеологічний підхід можна знайти в працях Аристотеля, Цицерона, Святого Августина, Томи Аквінського, Г. Гроція, С. Пуфендорфа, Дж. Локка, І. Канта та ін. З погляду прихильників цієї традиції, природне право є обов'язковим для всіх людей незалежно від позитивного права.

В основу аксіологічного розуміння покладено ідею, відповідно до якої всі норми права мають ґрунтуватися на певних об'єктивних засадах, що не залежать від волі людини і суспільства. Головною особливістю природно-правового мислення є критична оцінка позитивного права з позицій моралі (справедливості).

Нормативний (позитивістський) підхід: вихідна форма буття права – норма права; право – це норми, викладені в законах та інших нормативних актах. При такому підході відбувається ототожнення права і закону. Водночас нормативне праворозуміння орієнтує на такі властивості права, як формальна визначеність, точність, однозначність правового регулювання. Юридичний позитивізм виходить з того, що необхідного зв'язку між правом і мораллю не існує.

Виокремлюють такі його напрямки:

Класичний позитивізм – виходить з того, що право є наказом суверена (державної влади), і пояснює обов'язковість позитивного права існуванням у переважній більшості членів суспільства звички коритися цим примусовим наказам.

Сучасний позитивізм зазвичай пов'язує обов'язковість позитивного права з так званим правилом визнання. Це правило визначає умови, які слід виконати, аби певну норму можна було вважати правовою. У сучасному позитивізмі можна виокремити два основні напрямки: «м'який позитивізм» та «жорсткий позитивізм».

«М'які» позитивісти вважають, що правило визнання може містити як критерій юридичної чинності відповідність з моральними принципами або змістовними цінностями.

У свою чергу, «жорсткі» позитивісти наполягають на тому, що наявність у певної норми моральної якості ніколи не може бути критерієм юридичної чинності цієї норми; критерієм законності має бути просто якийсь визначений соціальний факт.

Прихильники цього підходу: Т. Гоббс, Дж. Остин, Г. Харт, Дж. Коулмен.

Соціологічний підхід: вихідна форма буття права – правовідносини; право – порядок суспільних відносин, який проявляється у діях і поведінці людей. При такому підході правом визнається його функціонування, реалізація, його «дія» у житті – у сформованих і таких, що формуються, суспільних відносинах, а не його створення правотворчими органами у формі закону та інших нормативно-правових актів. Численні представники соціологічного напрямку в правовій науці вважають, що форми права і втілені в них правові норми є другорядним проявом права. Тому соціологічний рух

зосереджує увагу не на логічному аналізі норм права, не на встановленні зв'язку права і моралі, а на дослідженні фактичних правовідносин, з'ясуванні різноманітних соціальних чинників, що впливають на застосування норм права до конкретних життєвих випадків і в такий спосіб визначають справжнє обличчя права.

Представники цього підходу, який виник у XIX-XX ст.: Є. Ерліх, Ж. Гурвіч, Р. Паунд, Б. Кордосо, К. Ллевеллін, Дж. Френк та ін.

Види праворозуміння:

Залежно від суб'єктного складу (кількісний аспект) можна виділити такі види праворозуміння:

- індивідуальне, тобто праворозуміння окремої особи;
- групове, тобто праворозуміння, притаманне певній групі осіб;
- загальносуспільне праворозуміння, притаманне окремому народу, нації тощо;
- загальнолюдське праворозуміння, притаманне людству в цілому.

Слід зауважити, що про загальносуспільне та загальнолюдське праворозуміння можна вести мову лише умовно.

З точки зору ступеня осмислення правового матеріалу можна вести мову про:

- повсякденне праворозуміння, що формується на базі особистого емпіричного досвіду відповідного суб'єкта поза межами цілеспрямованого осягнення права та форм його прояву;
- професійне праворозуміння, що формується у суб'єктів, які безпосередньо займаються юридичною діяльністю;
- наукове, тобто системне уявлення про право, яке ґрунтується на ґрунтовному науковому осмисленні права як суспільного феномена.

3. Типи праворозуміння.

Типологію сучасних концепцій права традиційно зводять до зіставлення легістського, юридичного та соціологічного праворозуміння.

Сучасна зарубіжна юриспруденція стоїть на позиціях або повної несумісності цих трьох концепцій, чи його дії у різних сферах юридичного знання: аксіологія є сфера філософії права, соціологія – сфера загальної теорії права, а нормативизм – область вивчення галузей позитивного права.

Широкий підхід до розуміння права - це спроба в рамках однієї концепції узгодити юридичну форму, соціальний зміст та моральні цінності у праві. З позицій інтегративного підходу право - це сукупність визнаних у суспільстві і забезпечених офіційним захистом нормативів рівності і справедливості, регулюючих боротьбу та узгодження вільних свобод у тому взаємовідносини друг з одним.

В інтересах юридичної науки та практики слід віддавати перевагу плюралістичним підходам до розуміння права та вивчати різні визначення права.

Виділяють два основних типи праворозуміння:

1) соціально-юридичний (jus – право):

а) природно-правовий – визнання та домінування природного права, яке протиставляється позитивному;

б) лібертарно-юридичний – право це буття та нормативне вираження принципу формальної рівності);

в) соціологічний – джерелом правничий та формою його буття є суспільні відносини. Правом визнається його функціонування, реальну дію у житті. Він так само заснований на розмежуванні права та закону (у житті та в книгах);

2) легістський (lex – закон) право це продукт діяльності держави.

Для легістського типу праворозуміння характерно ототожнення права та закону. Право, згідно з легізмом, - це довільний продукт держави, її наказ (примусове встановлення, правило, акт, норма).

Для легізму і загалом "юридичного позитивізму" дуже характерні нехтування

правами людини і громадянина, апологія влади та гіпертрофія її нормотворчих можливостей. У цьому сенсі легізм є нормативним виразом авторитаризму. Пафос та устремління легізму - підпорядкування всіх владно-наказових правил та установлень. Тут скрізь панує погляд на людину як на підлеглий об'єкт влади, а не вільну істоту.

До основних ідей та положень "юридичного позитивізму" відносяться трактування права як творення влади, владна примусовість як зрештою єдина відмінна риса права, формально-логічний та юридико-догматичний методи аналізу права, "очищення" вчення про право від різного роду "метафізичних" положень про сутність, природу, причини, цінності права і т.д.

Своїм наказом державна влада породжує право - таке кредо цього типу праворозуміння. З цього погляду все, що наказує влада, є правом.

4. Основні характеристики сучасних підходів до праворозуміння.

Віддати перевагу слід **інтегративному підходу**, який ураховує і поєднує все цінне в зазначених концепціях праворозуміння. Цей підхід подається у вченні Д. Холла. Його суть полягає у спробі інтегрувати окремі концепції природного права, створивши нову школу права, яка б відповідала сучасним вимогам.

Згідно з інтегративним підходом до розуміння права, усі його ознаки є істотними й необхідними. Характеризуючи право, слід аналізувати його зміст і форму. Д. Холл прагне створити єдине уявлення про право шляхом синтезу правових норм, правових процесів і моральних цінностей.

Останнім часом підвищеної популярності набув **синергетичний підхід** до праворозуміння, на відміну від класичних уявлень про однолінійність процесів розвитку матерії, властивих механістичному світогляду недавнього минулого, відповідно до якого всі системи, зокрема й правові, діють на основі об'єктивної необхідності науково пізнаних законів. Синергетичний підхід керується тим, що всі природні та суспільні системи, включаючи й правові, розвиваються нелінійно, тобто з високою ймовірністю випадковості, тому їх неможливо інтерпретувати винятково через таку наукову парадигму, як закономірність.

Саме випадковість є генератором нового в таких системах, вона призводить до того, що в них панує переважно саморозвиток, самоорганізація, які, власне, здатні забезпечити їх упорядкованість.

На нашу думку, правова площина кожної країни в кожний історичний період містить дві складові: 1) загальні глибинні підвалини права, що відтворюють історію і втілюють правонаступництво;

2) особливості, пов'язані зі специфікою кожної країни. Поєднання цих двохскладових формує індивідуальне, неповторне право різних країн. Усі вони в демократичних суспільствах спираються на загальну основу правових принципів.

Але слід усвідомлювати, що в різних темпоральних рамках правові принципи можуть відігравати й відіграють доволі різну роль у правовому та державному розвитку. Так, у країнах зі сталою демократією, стабільним правовим порядком домінує принцип верховенства права, що є головним засобом і метою суспільного розвитку.

Проте при загостренні кризових явищ та їх виявів, девальвації ідеалів законності, корупції в органах державної влади та управління, дискримінації прав людини в системі правових принципів неминуче починає домінувати принцип верховенства закону.